

РЕГУЛЯТИВНІ МЕХАНІЗМИ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ

У статті висвітлено основні психологічні аспекти процесу регуляції поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях. Подається теоретичний аналіз наукових джерел та наводяться дані емпіричного дослідження особливостей формування особистісних чинників дитини, які визначають характер її поведінки при вирішенні конфліктних ситуацій.

Визначено, що з кожним роком у молодшого школяра набувається здатність до засвоєння та дотримання правил і норм поведінки, сумлінність та відповідальність за свої вчинки.

Ключові слова: молодший школяр, особистісний чинник, конфліктна ситуація, регуляція поведінки.

Постановка проблеми. Дослідження регулятивних механізмів поведінки учнів молодших класів у конфліктних ситуаціях є однією з важливих проблем психології, педагогіки та соціології. У контексті нашого дослідження слід зазначити, що змістовно конфлікти у молодшому шкільному віці можна віднести до конфліктів вчинків, які можуть бути викликані різними мотивами, і лише наприкінці цього вікового періоду вони набувають характер конфліктів відносин, що виникають у сфері емоційно-особистісних відносин з оточуючими. Вчинок – головна особистісна форма та одиниця поведінки, яка оцінюється як акт морального самовизначення особистості, в якій вона проявляє та формує себе як особистість (по відношенню до інших, себе самого, групи, суспільства).

Вагомою методологічною засадою даного дослідження є концептуальні положення щодо розвитку психіки та особистості в діяльності, які обґрунтовані в наукових працях Г. Костюка, І. Кона, О. Леонтєва, С. Максименка, С. Рубінштейна; концепція В. Роменця розкриває зв'язок поведінки особистості, в тому числі й поведінки у конфліктній ситуації, із вчинком, який конструюється та здійснюється самою особистістю; концепція формування особистості молодшого школяра (Л. Виготський, І. Дубровіна, І. Кулагіна, В. Мухіна, М. Подд'яков, Д. Ельконін); теорії взаємозв'язку навчання та розвитку (К. Абульханова-Славська, О. Асмолов, В. Давидов, П. Гальперін, О. Леонтєв).

Метою дослідження є вивчення значення особистісних чинників у регуляції поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях.

Результати теоретичного дослідження. Аналіз сучасної наукової літератури дозволив виявити, що термін "поведінка особистості" виник з трансформації відомого підходу К. Платонова до розгляду поведінки особистості як зовнішнього вираження діяльності, коли поведінка людини обумовлена матеріальними умовами її життя, видом діяльності та істотно залежить від типу нервової системи, внутрішньої структури та спрямованості психіки [4, с. 27-29].

Основним регулятивним механізмом поведінки особистості, згідно концепції Д. Узнадзе, є установка, яка визначає її спрямованість та вибіркову активність. Поведінка особистості може здійснюватись на двох рівнях – як імпульсивна, так і така, що регулюється свідомістю. У першому випадку, спрямованість поведінки визначається установкою, яка виникає при взаємодії потреб людини та ситуації, в якій вона актуалізується. На більш високому рівні поведінки людина не підкоряється імпульсу, а обирає такий її вид, при якому може взяти на себе відповідальність [8, с. 10-11].

С. Максименко визначає діяльність як свідому активність, яка виявляється в системі дій, що спрямовані на досягнення мети. Дії та операції співвідносяться з потребами, мотивами і метою. Свідомий характер діяльності виявляється в її плануванні, у передбаченні результатів, у регуляції дій, у прагненні до її вдосконалення. Вона включає мету, засоби, результат і сам процес [2, с. 8].

На кожному віковому етапі розвитку особистості, з точки зору теорії діяльності О. Леонтєва, більш представлений який-небудь вид діяльності, що набуває провідного значення у формуванні нових психічних процесів та властивостей особистості дитини [1, с. 56].

Навчальна діяльність, зазначав Д. Ельконін, саме тому, що є суспільною за своїм змістом (у ній відбувається засвоєння усіх надбань культури та науки, накопичених людством), суспільною за своїм сенсом (воно є суспільно значущою і суспільно оцінюючою), суспільною за своїм виконанням (виконується відповідно до суспільно вироблених норм), є провідною у молодшому шкільному віці, тобто у період її формування [1, с. 34].

За даними психологічних досліджень вікових особливостей особистісного розвитку (Л. Артемова, О. Кононко, В. Котирло, Ю. Приходько, Т. Репіна, О. Руська та ін.), інтенсивне засвоєння способів поведінки у стосунках з іншими дітьми відбувається саме в молодшому шкільному віці.

У наукових дослідження О. Скрипченко зазначено, що одним із різновидів взаємовідносин є спілкування, яке відіграє не останню роль у формуванні відносин між молодшими школярами та істотно впливає на їх поведінку у конфліктних ситуаціях. У спілкуванні з однолітками діти "навчаються жити в колективі, ... сердитися, відстоювати свої права" [7, с.15], у молодших школярів створюється можливість налагодити взаємостосунки з однолітками й будувати з ними відносини на рівних.

На думку І. Цимбалюка, спілкування в цій сфері дозволяє дітям молодшого шкільного віку побороти замкнутість соціального (сімейного) світу і пов'язаний з ним егоцентризм. Взаємовідносини з однолітком більш продуктивні, ніж спілкування з дорослим у плані формування особистості учня початкової школи. Саме у другій сфері формуються такі риси особистості учня початкової школи, як: доброта, відкритість, готовність до спілкування; однолітків молодший школяр наслідує більше, ніж дорослих. У взаємовідносинах з однолітками він частіше за дорослого демонструє альтруїстичну поведінку, але в цей час частіше адресує ровеснику й антагоністичну поведінку, більш агресивний і вибагливіший до нього [8, с.5].

У працях Н. Максимової стверджується, що важливу роль у розвитку особистості учня початкової школи відіграє вплив спілкування з ровесниками. Симпатія до інших, яка виникла в ранньому дитинстві, переходить у учня початкової школи в стійку потребу у спілкуванні з ровесниками. Потреба у спілкуванні розвивається на основі спільної діяльності молодших школярів в іграх, при виконанні трудових доручень і т.д. [3, с.19].

Таким чином, на вікових особливостях поведінки в конфліктних ситуаціях позначається і той факт, що з початком навчання у школі питання вибору друзів також має важливе значення для формування поведінки школярів. Адже у спілкуванні з іншими дітьми молодший школяр учить глибше розумітися в людях, повніше й ширше бачити навколишнє життя, пізнавати його. У дружбі з ровесником молодший школяр здобуває перший життєвий досвід, уперше стикається з проблемами і труднощами, пізнає світ людських конфліктів.

В умовах суспільного виховання, коли дитина постійно знаходиться з іншими дітьми, вступає з ними в різні контакти, складається дитячий колектив, у якому дитина набуває певних навичок поведінки в колективі, встановлення взаємовідносин з навколишнім колективом, який є не наставником, а рівним йому учасником спільного життя й діяльності.

Вивчення масової практики початкової школи щодо виховання нормативної поведінки показало, що у міжособистісних стосунках молодших школярів постійно виникають ситуації, які потребують узгодження дій, прояву дружельюбного ставлення до ровесників, уміння відмовитися від особистого бажання заради досягнення спільної мети. У цих ситуаціях діти далеко не завжди знаходять потрібні способи поведінки. Нерідко між ними виникають конфлікти, коли кожен відстоює свої права, не рахуючись з правами однолітків. Втручаючись у конфлікти, улагоджуючи їх, учитель вчить молодших школярів обмірковувати поведінку. Спільна і взаємна діяльність забезпечує впевненість молодших школярів у правильних діях, яка необхідна для того, щоб дитина не тільки знала норми поведінки, але і практично ними користувалася.

З іншого боку, наші спостереження дають змогу констатувати, що вплив дитячого товариства на розвиток особистості учня початкової школи, засвоєння нею норм поведінки служить встановленню в дитячому колективі суспільної думки.

Отже, вплив групи ровесників на розвиток особистості учня початкової школи полягає, насамперед, у тому, що саме в умовах спілкування з однолітками дитина постійно зіштовхується з необхідністю застосовувати на практиці норми і правила безконфліктної поведінки стосовно інших людей та в конкретних ситуаціях, і тим самим, формуючи властиві лише для неї способи та особливості поведінки під час конфліктів.

У психологічних дослідженнях Н. Максимової наголошується, що своєрідними конфліктогенами у поведінці молодших школярів постають почуття симпатії, що розвиваються і відіграють важливу роль у формуванні малих груп у класі та стихійних компаній, які інколи стають сторонами міжгрупових конфліктів. Життя у класному колективі виступає як фактор формування у молодших школярів моральних почуттів, зокрема почуття дружби, товариськості, обов'язку, гуманності, що приводить до виникнення конфліктів. При цьому молодші школярі схильні переоцінювати власні моральні якості та недооцінювати їх у своїх однолітків. Проте з віком вони стають більш самокритичними [3, с. 67].

Предметом нашого емпіричного дослідження є динаміка особистісних якостей як чинників поведінки молодших школярів у конфліктних ситуаціях в межах цієї вікової категорії.

Аналіз результатів діагностичного дослідження дозволив обґрунтувати достовірний характер змін у рівні вираження особистісних інтегральних психологічних чинників у молодших школярів різної вікової категорії (7-9 років). З цією метою було використано непараметричний метод Краскала-Уолліса.

Аналіз емпіричних даних дозволяє зробити висновок відносно тих особистісних чинників молодших школярів, які показали достовірний характер вікової динаміки. Були зафіксовані тенденції до змін у розвитку таких особистісних якостей молодших школярів:

- когнітивні якості ($p < 0,01$);
- емоційні якості ($p < 0,01$);
- вольові якості ($p < 0,05$).

Порівняльний аналіз характеру вікових аспектів рівня вираження особистісних якостей у школярів другого, третього і четвертого класів представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз змін рівня вираження особистісних чинників у молодших школярів

№ з/п	Особистісні чинники	Вік	Середній ранг	p
1.	Когнітивні якості	7-річні	201.63	0,005
		8-річні	232.70	
		9-річні	249.30	
2.	Вольові якості	7-річні	228.43	0,023
		8-річні	205.64	
		9-річні	247.51	
3.	Комунікативні якості	7-річні	228.54	0,824
		8-річні	230.62	
		9-річні	221.53	
4.	Мотиваційні якості	7-річні	225.91	0,855
		8-річні	223.50	
		9-річні	231.83	
5.	Емоційні якості	7-річні	238.18	0,008
		8-річні	242.03	
		9-річні	199.03	
		8-річні	222.20	
		9-річні	219.19	

Порівняння середніх рангів вираження особистісного чинника "когнітивні якості" в учнів 7-9 років показує, що упродовж трьохрічного навчання він досягає найбільшого показника саме у 9-річних школярів. Це може свідчити про формування самоорганізованості, самостійності, ініціативності дитини. Молодші школярі протягом трьох років набувають досвід у спілкуванні, що сприяє закріпленню таких рис, як розважливність, серйозність, обережність, відповідальність, усвідомлення власної поведінки в конфліктних ситуаціях та висока самооцінка.

Протилежні тенденції спостерігаємо у зміні середнього рангу чинника "емоційні якості". У 9-річних школярів він має найнижчий рівень прояву, що свідчить про формування здатності молодших школярів долати негативні прояви, тривожність, емоційну врівноваженість, вміння контролювати деструктивні емоційні переживання, уміння адекватно сприймати критичні зауваження, достатню соціальну адаптацію дітей.

Результати емпіричного дослідження вольових якостей також продемонстрували значущу вікову динаміку в молодших школярів. Так, його найвищий середній ранг було виявлено у 9-річних учнів, що пояснюється нами, як успішне формування таких вольових якостей, як самостійне створення й відстоювання власної думки, незалежність, сміливість, наполегливість та впевненість у собі.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, в молодшому шкільному віці спостерігаються зміни у таких особистісних характеристиках: когнітивні якості, емоційні якості та вольові якості. З кожним роком у молодшого школяра закріплюються такі риси характеру, як розважливність, серйозність, обережність, емоційна врівноваженість та достатня регуляція власної поведінки. Також набувається здатність до засвоєння та дотримання правил і норм поведінки, сумлінність та відповідальність за свої вчинки. У молодших школярів поступово формується самостійне створення і відстоювання власної думки, незалежність її висловлювання, а також відповідальність за свої вчинки, високий рівень самоконтролю, сміливість, наполегливість, впевненість у собі, врівноваженість, висока самооцінка. Тривожні тенденції навпаки знижуються з часом, і формується здатність долати негативні прояви тривожності, вміння контролювати деструктивні емоційні переживання, уміння адекватно сприймати критичні зауваження. Подальші дослідження будуть спрямовані на вивчення напрямів профілактики виникнення конфліктних ситуацій серед молодших школярів.

Використані джерела

1. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М., 2004. – 245 с.
2. Максименко С. Д. Загальна психологія: [навч. посіб. для ВНЗ] / С. Д. Максименко. – [3-є вид.]. – К.: ЦУЛ, 2008. – 272 с.
3. Максимова Н. Ю. Як порозумітися зі своїми дітьми (Конфліктологія для батьків): метод. розробки / Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна. – К., 2004. – 220 с.
4. Платонов Ю. П. Социальная психология поведения: [уч. пос.] / Ю. П. Платонов. – СПб., 2006. – 464 с.
5. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. – Х.: Прапор, 2009. – 672 с.
6. Роменець В. А. Історія психології ХХ століття: [навч. посібник] / В. А.Роменець, І. П. Маноха. – К.: Либідь, 1998. – 992 с.
7. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія: [навч. посіб.] / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук. – К. : Каравелла, 2008. – 400 с.
8. Узнадзе Д. Н. Общая психология / Д. Н. Узнадзе; [пер. с грузинск. Е. Ш. Чошахидзе] / под ред. И. В. Именадзе. – М., СПб., 2004. – 413 с.
9. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування: [навч. посіб.] / І. М. Цимбалюк. – К., 2007. – 464 с.

Shpak S.

REGULATORY MECHANISMS OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN'S BEHAVIOUR
IN CONFLICT SITUATIONS

The article deals with the main psychological aspects of the process of regulation of younger schoolchildren's behaviour in conflict situations. The theoretical analysis of scientific sources and the data of empirical research of the particularities of forming of the personality characteristics of the child, which determine behavior in dealing with conflict situations, are ascertained.

The analysis of scientific literature shows a small amount of researches of the problem of regulation of younger schoolchildren's behaviour in conflict situations. Practice shows that in interpersonal relationships of younger schoolchildren often appear situations that require coordination of actions, manifestations of friendly relationships with peers, and the ability to opt out of personal desire to achieve a common goal. In these situations children not always can find the right ways of behaviour. It depends on the formation of personal factors of the child and his or her psychological readiness for solution of conflict situations.

On the results of the empirical research the main attention is focused on such factors as cognitive qualities, motivational qualities, emotional qualities, will qualities and communicative qualities. In studying of the level of formation of personality factors for younger school age some significant age tendentious in development of certain factors, namely cognitive qualities, emotional qualities and will qualities are observed.

It is determined that every year in younger schoolchild are fixed such characteristics as prudence, seriousness, care, emotional balance and adequate regulation of their own behaviour. Also it is acquired the ability to assimilate and follow the rules and standards of behaviour, integrity and responsibility for own actions. In younger schoolchildren are gradually formed an independent making and defend of their own opinion, independence of expression and responsibility for their actions, a high level of self-control, courage, perseverance, self-confidence, poise, high self-esteem. Anxious tendencies, however, decrease with time and form the ability to overcome the negative effects of anxiety, the ability to control the destructive emotional experience, ability to perceive criticism.

Key words: *younger schoolchild, personal factor, conflict situation, regulation of behaviour.*

Стаття надійшла до редакції 20.10.2014